

Тема 4. Мистецтво Давнього Риму

Мета: ознайомлення студентів з особливостями образотворчого мистецтва Стародавнього Риму, набуття знань щодо розвитку скульптурного портрету та мозаїчного мистецтва, створення історичного рельєфу, а також нового типу архітектурних споруд.

План

1. Загальна характеристика образотворчого мистецтва етрусків.
2. Особливості образотворчого мистецтва та архітектури періоду Римської республіки.
3. Розвиток образотворчого мистецтва та архітектури в період Римської імперії.

Ключові поняття: мистецтво етрусків, скульптура, скульптурний портрет, архітектурні споруди, мистецтво Римської республіки, мистецтво Римської імперії, мозаїчне мистецтво.

1. Загальна характеристика образотворчого мистецтва етрусків.

Походження й мову етрусків досі повністю не з'ясовано. Більшість дослідників схиляються до їх малоазійського походженням. Уже у VIII столітті до н.е. етруски заявили про себе як відважні мореплавці й досвідчені торговці. Міста етрусків були прекрасно укріплені, з'єднувалися дорогами й мостами. Це були маленькі рабовласницькі міста-держави із царями на чолі. Як і греки, етруски були язичниками, велику роль у їхній релігії грали божества смерті, потойбічного світу, а головними богами були Юпітер, Юнона й Мінерва.

Архітектура етрусків близька до грецької, однак вони використовували камінь лише у фундаментах, каркас робили з дерева, а стіни – із цегли. Етруский храм розташований на високому постаменті – подіумі, до колонади портика вели сходи. Як і греки, етруски прикрашали храм рельєфами й статуями, виконані з теракоти. Ці скульптури VII-VI століття до н. е., періоду розквіту етрусків, за стилем відповідають грецькій пластиці часу архаїки, але більш орнаментні й динамічні. Житла етрусків мали складну композицію осі, були найрізноманітніші за плануванням – від прямокутних до круглих. Уявлення про них дають гробниці, що збереглися до нашого часу.

Про життя етрусків багато чого можна дізнатися з розписів гробниць, висічених у скелі або зведених із каменю. Стіни гробниць були розписані сценами заупокійного культу, зображеннями полювань, бенкетів, змагань, битв, сюжетами з міфології. З них ми дізнаємося про деталі побуту: одяг, меблі, навіть типи музичних інструментів.

У етрусків рано розвивається скульптура. Теракотові похоронні урни VII-VI століття до н. е., у яких зберігався попіл померлих, мають кришки із зображенням постаті або погруддя покійного, завжди портретного характеру.

Такого ж типу погруддя прикрашають кришки саркофагів. Зображення умовні, у чомусь схематичні, але однією-двома деталями майстер уміє створити цілком реальний образ.

Етруска кераміка подібна грецькій за формою, однак відрізняється технікою виконання. Етруски обпалювали посудини до чорноти, полірували їх так, що вони були схожі на вироби з бронзи або золота і прикрашали або подряпаним рисунком, або рельєфним зображенням тварин чи птахів. Етруски – майстри в ювелірній справі, також у бронзовому литті. Саме етрускам належить «Капітолійська вовчиця» (початок V століття до н. е.), що зберігається (у копії) в Римі, як найбільша реліквія, що нагадує відому легенду про створення Риму.

У V столітті до н.е. починається занепад етруських міст, їх головними суперниками на морі стають Сіракузи. У IV столітті до н. е. Етрурія потрапляє під владу Риму, і з того часу римське мистецтво вже відіграє головну роль. Однак традиції етруського мистецтва, безумовно, позначилися на формуванні мистецтва Стародавнього Риму.

2. Особливості образотворчого мистецтва та архітектури періоду Римської республіки.

Історія й культура Стародавнього Риму розділені на два періоди: Римська республіка та Римська імперія.

Мистецтво Римської республіки (III-I століття до н. е.) належить до періоду численних загарбницьких воєн і створення потужної військово-адміністративної держави, якій у ту епоху не було рівних. Завоювавши Грецію, суворі й жорстокі римляни були підкорені її культурою. Вони з жадібністю привласнювали собі прекрасне й недосяжне мистецтво греків. Навчаючись у греків (грецька мова була офіційною мовою в римлян), вони створили зовсім інше мистецтво. Історія римського мистецтва – це майже «історія мистецтва без імен» (Макс Дворжак). До художника ставилися як до майстра, ремісника. Ми знаємо імена письменників, поетів, філософів, проте імена художників майже не відомі. Мистецтво Риму повністю підпорядковане тій владі, що правила народом. Тому в основі періодизації лежить час правління цезарів, потім імператорів. Те, що було сутнісним змістом для громадянина грецького поліса, стало атрибутом для римлянина.

Прагматизм мислення римлян позначився насамперед у будівництві. Рим стає центром республіки. Будівництво доріг, мостів, акведуків було життєвою необхідністю. Традиції будівництва цих об'єктів римляни запозичили у своїх попередників – етрусків. Аппієвий шлях, побудований для пересування римських легіонів, досі функціонує.

У період республіки були побудовані мости через Тибр, що збереглися до наших днів. Архітектура республіки прагнула до простоти й лаконічності, проте, дивлячись на химерні форми гробниць знаті, які будувалися по узбіччях доріг за містом (гробниця Цецилія Метелли, що стоїть на узбіччі Аппієвої дороги, і деякі культові споруди), можна зробити висновок, що іноді архітектори відступали від цих правил. Прямокутні й круглі храми лише зовні

схожі на грецькі. Своєрідність архітектурного рішення – поєднання кругової композиції і подовженої осі – проявилось вже в ранніх спорудах, прикладом може слугувати храм Вести в Тіволі (I століття до н. е.). Храм, зовні облицьований мармуром або каменем, оточений колонами коринфського ордера.

Центром ділового й громадського життя Рима була площа – форум, зазвичай оточена колонами. Тут зводилися головні храми, трибуни для ораторів, театри, на мідних дошках установлювалися таблиці законів про права римських громадян. Площа прикрашалася мармуровими й бронзовими скульптурами. Форум Романум був розташований між двома пагорбами: Капітолієм і Палатином. Потім кожен імператор прагнув увінчати себе в будівництві форуму спорудою, яка носитиме його ім'я.

Суворий час періоду республіки визначив й свій ідеал людини – гідної, твердої та непохитної. Саме такі люди завойовували, будували, створювали основи майбутньої великої імперії. Виникнення римського портрета пов'язане з культом предків. З XI століття до н. е. з осіб померлих стали знімати воскові маски, за якими робили відливання в бронзі або висікали бюсти в мармурі. Скульптурні зображення були трьох видів: надгробні статуї, портретні погруддя та статуї. Незалежно від того, для якої мети створювалися зображення, загальним для них була точна передача індивідуальних портретних рис, через які ми бачимо сильні людські характери. Композиція портретних бюстів така: скульптор не показує рук, обмежуючись лише ліпленням шиї й частково плечей, конструкція голови чітка, губи вперто стулені, низькі надбрівні дуги, різкі риси обличчя, глибокі складки на щоках, сильне підборіддя – такий психологічний тип особи періоду республіки, такий був герой того часу («Брут», «Чоловічий портрет», «Портрет Юлія Цезаря»).

Римський живопис дійшов до нас тільки завдяки розкопкам Помпея й Геркуланума. Вивчення розписів будинків в Помпеях дало змогу вченим виділити чотири стилі. Перший і другий стилі належать до періоду республіки. Перший стиль строгий і конструктивний, відтворює на площині стіни різні породи каменю. Другий стиль виникає в останньому столітті республіки (80 р. до н. е.). Для цього стилю характерна спроба просторових рішень: на фресках у центрі стіни зображувалися в глибину колони, портики, іноді пейзажі та сюжети з міфологічними героями («Одісей у країні лістрігонів»). Кращими зразками розписів другого стилю є фрески вілли Містерій в Помпеях. Ілюструючи той чи інший сюжет, художник переслідував єдину мету: прикрасити інтер'єр будинку, звідси ефектна декоративність помпейських розписів.

Період пізньої республіки, пов'язаний з іменем Юлія Цезаря (100-44 рр. до н. е.). Цезар зосередив у своїх руках ряд важливих державних посад і фактично став монархом. Посмертний портрет Цезаря, створений уже в епоху Августа (63-14 рр. до н. е.), блискучий історичний документ переломної епохи, у якому скульптору вдалося підкреслити неабиякий розум, волю й внутрішню силу Цезаря.

Республіканський період в історії Стародавнього Риму завершився. Римська держава до кінця I століття до н. е. стала найбільшою рабовласницькою державою. Нескінченні повстання рабів, загарбницькі війни, внутрішні суперечності вимагали іншої форми правління. З 30-х рр. I століття до н.е. починається нова сторінка в історії Риму – період імперії. Відтепер мистецтво залежить від смаків і звичаїв тих імператорів, що правлять. Це призвело до повного краху імперії й римської культури.

3. Розвиток образотворчого мистецтва та архітектури в період Римської імперії.

У 395 р. Римська імперія розділилася на Західну і Східну. До цього періоду сформувалася нова картина світу, нові художні ідеали, що відображені в наступний період історії.

У кінці I століття до н.е. Римська держава, де відбуваються громадянські війни, повстання рабів, перетворюється з республіки на імперію. Першим імператором Риму був Октавіан Август. Його прославляли в римській літературі, поезії і, звичайно, образотворчому мистецтві. Взявши за зразок грецьке мистецтво, Октавіана Августа та багатьох інших імператорів зображали в ідеалізованих статуях. Напівоголена постать нагадувала грецьких атлетів V століття до н. е., проте додавався зовнішній пафос, модель була явно героїзована. Іноді імператор зображувався в образі бога, найчастіше Юпітера.

Римляни стали творцями так званого історичного рельєфу. Стіна «Вівтаря миру», установленого на Марсовому полі в Римі, прикрашена рельєфами із зображенням жертвоприношення богині миру. В урочистій процесії беруть участь Август, його сім'я, наближені до нього й сенатори. Кожний імператор у пошуках слави споруджував нові майдани, адміністративні будинки, видовищні споруди. Октавіану Августу приписують такі слова «Я узяв Рим глиняним (в іншому перекладі – цегляним), а залишаю його мармуровим». Насамперед він розширив Форум, відновив на ньому деякі будівлі (наприклад, базиліку Юлія), збудував так званий театр Марцелла.

Арка й склепіння взагалі дали можливість для створення гігантських споруд, у яких відображено прагнення людини до стійкості, раціональності й конструктивності. І хоча віденський історик мистецтва Макс Дворжак (1874-1921) боровся за перемогу «духу над матерією», не без підстави говорив, що «античне мистецтво погубили раціоналізм, логіка й тілесність».

При Флавіях, імператорах Веспасіані й Титі, у 75-82 рр. н. е., було збудовано величезний амфітеатр для гладіаторських боїв Колізей (від лат. Colosseus – величезний, колосальний), за типом якого й нині споруджуються стадіони. За планом Колізей являє собою еліпс, його довжина 188 м, ширина 156 м. Стіна висотою 50 м має три яруси склепистих арок, четвертий (останній) ярус – глухий, поділений лише рідкісними вікнами. Перший ярус прикрашений напівколонами доричного, другий – іонічного, третій – коринфського ордерів. Під ареною Колізею, на якій могли битися відразу до трьох тисяч пар гладіаторів, були розташовані приміщення гладіаторів, клітки для тварин і система водопостачання. Арену можна було затопити водою й

розігрувати в Колізеї морські бої. Арка й склепіння, як циліндричний, так і хрестовий (основні конструкції Колізею), а також бетон у поєднанні з цеглою, мармуром, травертином, застосовані в будівництві, стали внеском римлян у світову архітектуру. Колізей погано зберігся, і це пояснюється тим, що із Середніх віків до XVIII століття він служив каменоломнею.

Римлянам належить тип тріумфальної арки, одно-, трьох – і п'яти прогінної, на честь того чи іншого імператора. Так, у 81 р. на честь імператора Тіта і його перемоги над Юдеєю була зведена однопрогінна, шириною 5,33 м, Тріумфальна арка на священній дорозі, що веде через римський Форум до Капітолійського пагорба.

У 79 р. від виверження Везувію загинуло кілька міст недалеко від Неаполя – Помпеї, Стабія й Геркуланума. Розпочаті у XVIII столітті розкопки Помпеї показали здивованій Європі життя римського міста з двадцятьма тисячами населення, його планування, житло, оздоблення. У результаті багаторічних розкопок, що не припиняються й досі, відкрилися досить широкі вулиці, торгова площа, адміністративні будівлі, храми, майстерні ремісників, гладіаторська школа, одно - і двоповерхові житлові будинки з цегли або бетону, з черепичними дахами.

Будинок ділився на дві частини. Офіційним центром був атриум (центральный зал) з басейном посередині. Дах над басейном, підтримували чотири колони, був отвір для наповнення басейну дощовою водою й для освітлення. Цей принцип пристрою житла запозичено римлянами в етрусків. У центрі басейну розташований фонтан, прикрашений статуєю. В іншій частині будинку, приватній, де проходило життя сім'ї, обов'язковим був перистиль – внутрішній двір прямокутної форми, запозичений римлянами у греків, улюблене місце відпочинку сім'ї. Перистиль рясно прикрашали фонтани, ніші, статуї. Навколо атриуму й перистилію групувалися також господарські й житлові приміщення.

Підлоги в багатих будинках прикрашалися мозаїкою – з природних гірських порід або кольорових морських камінчиків – гальки, а також з кольорової скляної пасти (смальти). У будинку Фавна в Помпеях (назва виникла від бронзової фігурки фавна) знайшли мозаїку площею 15 кв. м, що зображувала битву Александра Македонського з перським царем Дарієм. На ній чудово передано битви, надані портретні характеристики грецького полководця й воїнів, зображено їхній одяг і зброю. Майстерності композиції відповідає краса колориту, побудованого на поєднанні чорного, білого, червоного, жовтого кольорів.

Стіни будинку розписувалися фресками (настінний розпис «Півень, який клює виноград»). У I столітті н. е., особливо в другій його половині, розпис наповнюється зображенням архітектури, ілюзорно розширюється простір кімнат, предметом зображення стають сади й парки, долини, ріки, пагорби й площі, жанрові сцени, натюрморти (будинок в Геркуланумі).

Час найвищої могутності Римської імперії припадає на II століття н. е. Імперія простягалася від Іспанії та Галлії на заході до Єгипту та Сирії на сході.

Її легіони стояли в Британії і Єгипті, у Північному Причорномор'ї і в Малій Азії. І всюди римляни несли свій спосіб життя, свої смаки і художній досвід.

Кожен з імператорів намагався прикрасити Римський Форум. Найбільш грандіозним був Форум імператора Траяна, побудований архітектором Аполодором. Його площа становила 116 x 95 м. До площі примикали дві бібліотеки з латинськими й грецькими рукописами, розташовувалися колона Траяна й храм на його честь. До наших днів зберіглася лише колона Траяна, стовбур якої більше 30 м заввишки, що складався з 17 барабанів каррарського мармуру. Після смерті імператора урну з його прахом помістили в п'єдестал колони. Усередині колони проходять гвинтові сходи. Завершувалася колона бронзовою фігурою Траяна, яку в XVI столітті замінили статуєю апостола Петра. Колона облицьована плитами мармуру, за якими спіраллю у 200 м завдовжки тягнеться барельєф із зображенням в історичній послідовності головних подій походу Траяна проти даків: спорудження мосту через Дунай, переправу, битву з даками, їхній табір, облогу фортеці, самогубство вождя даків, хода полонених, тріумфальне повернення Траяна в Рим. У рельєфах дві з половиною тисячі фігури, 90 разів повторюється зображення Траяна – усе зображено глибоко реалістично, однак пройнято пафосом прославлення переможця.

При імператорі Адріані (117-138) було зведено відомий пам'ятник римської архітектури – Пантеон, «Храм усіх богів», побудований з каменю, цегли й бетону в 118-125 рр. Це кругла в плані будівля, висотою 42,7 м, перекрита куполом 43,2 м в діаметрі. Екстер'єр Пантеону скромний: його прикрашає лише портик з коринфськими колонами з темно-червоного граніту. Основну увагу приділено інтер'єру, який є великого розміру, однак гармонійний: діаметр дорівнює висоті храму; висота стін, на які спирається купол, становить половину висоти будівлі. Освітлення інтер'єру вирішено отвором – «вікном» у куполі (діаметр 9 м, так зване «око Пантеону»). Підлога під «вікном» має непомітний схил для стоку води. Пантеон – це зразок технічної досконалості римської архітектури.

Складним комплексом є Вілла Адріана в Тібурі (Тіволі). За типом етрусського тумулуса був побудований мавзолей Адріана в Римі на березі Тибру (135-140), у Середні віки перероблений у замок Святого Ангела.

Римлянами був створений ще один тип споруди – терми (від грец. *therme* – тепло, жар), громадські лазні. Терми – це не просто лазні в сучасному значенні слова, це комплекс споруд, призначених не тільки для обмивання, проте є місцем відпочинку й розваги. До нашого часу збереглися руїни терм Каракалли

(211-216) площею понад 11 гектарів.

Римська архітектура в епоху імперії досягла дуже високої технічної та художньої досконалості і є зразком для наступних століть.

Для портретної пластики періоду Римської імперії характерна яскрава реалістичність. У цих роботах ми «читаємо» всю жорстоку історію Риму.

Розвиток скульптурного портрета епохи імперії пройшов кілька стадій:

1) Глибокий інтерес до людської особистості й тонку характеристику людських почуттів, їх реалістичну оцінку.

2) Прагнення створити ідеал, подібний до грецького.

3) Сатиричний, викривальний пафос портретів останніх століть існування Риму (III-IV століття).

Змінювалася й виразна мова скульптури. З II століття почали полірувати мармур. У III-IV столітті з'являється техніка насічки, що підкреслює шорсткість мармуру, спрощується скульптурне моделювання. Глибоким психологізмом, елегійним сумом вражає образ жінки на портреті, умовно названий «Портрет Сиріянки».

Близько 170 р. було відлито кінну статую імператора Марка Аврелія, що послужило зразком для наступних європейських монументів. У XVI столітті Мікеланджело поставив її в центрі майдану на Капітолії. «Філософ на троні» – Марк Аврелій зображений нібито в глибокому роздумі.

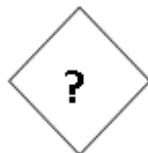
З другої половини II століття – глибока економічна й соціально-політична криза, у яку вступає Римська імперія.

III століття – період кривавих громадянських воєн в історії Риму. Рабовласницький спосіб виробництва (а з ним і рабовласницький світогляд) вичерпує себе, відбувається бурхливе розшарування в рабовласницькому класі. У середині III століття варвари вторглися в римські провінції, зі сходу наступають перси. Міста гинули від епідемій, голоду, землетрусів. Скульптурний портрет цього часу сповнений жорстокими й грубими образами, навіяними самим життям. Імператори не жили інтересами держави, вони перебували в походах і рідко помирили своєю смертю. Їхні скульптурні зображення глибоко правдиві й життєві. Ці історичні документи епохи, висловлені мовою мистецтва. Тяжкі роздуми, страх, невпевненість, відчай на обличчях у цих портретах відображають трагічні суперечності століття («Портрет Філіппа Аравіяннина»).

Безумовно, величезні простори античного світу дали змогу розвиватися різним школам. Однак загалом римська скульптура з кінця III століття втрачає почуття гармонії, що властива античному світосприйняттю. Рельєфи тріумфальних арок, саркофагів, вівтарів неспокійні за настроєм, перевантажені деталями, у них відсутня ясність композиції, постаті деформовані, форми подрібнені. Усе частіше спостерігається відхід від психологічного портрета до орнаментального, декоративного, іноді фігури просто було перероблено (коли християнство було офіційно визнано, наприклад, богиню Перемоги – в ангела)

Містичні східні культи, складні теологічні вчення, були поширені як в провінціях, так і в самому Римі, знайшли своє відображення в мистецтві. Однак головні зміни принесла нова релігія – християнство, що виникло в I столітті й було релігією неофіційною. Християнство проповідує презирство до земного життя, до людського тіла як гріха й спокуси. Це був розрив з Античністю, античним світоглядом, античним естетичним ідеалом. Античність гинула, наближалися Середні віки.

У 395 р. відбувся поділ Римської імперії на Західну й Східну. У наступному столітті Рим був захоплений Аларіхом (410), через кілька десятиліть (455) розграбований вандалами. У 476 р. Західна Римська імперія впала. Це був кінець античної цивілізації. А через тисячу років (1453) Греція була закрита для європейців, бо «другий Рим» – Константинополь упав під ударами турецьких яничар. Однак все це довге тисячоліття Європа утворювала мистецтво нової епохи – Середньовіччя, якому належало складним шляхом не тільки зберігати, однак і розвивати риси пізньоантичного світу.

Питання для самоконтролю

1. Назвіть особливості скульптурних зображень та розписів у мистецтві етрусків.
2. Назвіть хронологічні рамки розвитку мистецтва Античного Риму.
3. Назвіть основні стилі помпейського фрескового розпису. Охарактеризуйте їх.
4. Які основні типи архітектурних споруд були сформовані в період Римської республіки?
5. Який вплив мав римський скульптурний портрет у Республіканський період на розвиток усього західноєвропейського мистецтва?
6. Назвіть типи архітектурних споруд, які були сформовані в період Римської імперії.
7. Які типи скульптур розвиваються в період Римської імперії?
8. Назвіть відмінні риси римського скульптурного портрету періоду Римської імперії.
9. Які відмінні риси мав римський живописний портрет періоду Римської імперії?

Практичні завдання:

1. Проаналізувати види образотворчого мистецтва Етрурії.
2. Скласти порівняльну характеристику основних періодів мистецтва Античного Риму.
1. Підготувати презентацію Power Point (тема за вибором студента):
 - «Скульптура як основний вид етрусського образотворчого мистецтва»;
 - «Фрескове та мозаїчне мистецтво Давнього Риму»;
 - «Пам'ятники архітектури періоду Римської імперії».